

УДК 141.7.009.12:330.3.008.8:316.342.2(477)

О.С. АЛЕКСАНДРОВА

СУСПІЛЬНА ЗЛАГОДА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ОПТИМАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ КОНКУРЕНЦІЇ ТА ПАРТНЕРСТВА В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДЬНОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ

Александрова Олена Станіславівна - професор кафедри філософії Запорізького національного університету, доктор філософських наук, доцент

У статті запропонований механізм конструювання суспільної злагоди і становлення середнього класу на її основі, через взаємодію вертикалі влади і горизонталі комунікацій у системі суспільних координат, разом із залученням перетворювального потенціалу конкуренції та партнерства.

Ключові слова: конкуренція, партнерство, суспільна злагода, середній клас, соціальна політика.

В статье предложен механизм конструирования общественного согласия и становления среднего класса на его основе, через взаимодействие вертикали власти и горизонталей коммуникаций в системе общественных координат, вместе с привлечением преобразовательного потенциала конкуренции и партнерства.

Ключевые слова: конкуренция, партнерство, общественное согласие, средний класс, социальная политика.

The author proposes a mechanism for constructing social cohesion and the formation of a middle class based on it, through the interaction of the power vertical and horizontal communication in the system of social origin, together with the involvement of the transformative potential of competition and partnership.

Keywords: competition, partnership, social harmony, the middle class, social policy.

© О.С. Александрова, 2011

Актуальність теми дослідження. Залежність характеру змін в українському суспільстві від могутніх економічних феноменів і потужних соціальних сил, які діють у соціальному просторі й накопичуються в соціальному часі, потребують їх адекватного розуміння, осмислення ознак і напрямків їх дії, усвідомлення їх можливого регулювання. Такі складні соціальні процеси, як становлення середнього класу в перехідному суспільстві вимагають пошуку тих факторів, що забезпечують стабільність у суспільстві. Для вирішення цього завдання необхідним є осмислення тих феноменів, взаємодія яких є універсальним принципом розвитку суспільства, оптимальне співвідношення яких є фактором розвитку середнього класу в сучасному українському суспільстві, взаємозалежність і взаємозумовленість яких забезпечує суспільну цілісність, а взаємозв'язок і взаємодоповнення дає поштовх для подальшого розвитку українського суспільства і середнього класу в ньому. Такими феноменами в їх єдності й боротьбі виступають конкуренція і партнерство. Розвиток конкуренції та одночасне впровадження партнерства є важливою складовою соціальних перетворень. Визначаючи взаємодію конкуренції і партнерства як принцип буття соціуму, слід використати перетворювальний потенціал цих феноменів для формування середнього класу в українському суспільстві найбільш оптимальним чином. Все це й обумовлює актуальність теми дослідження як у теоретичному плані, так і в практичній площині.

Ступінь наукової розробки проблеми. Література з проблематики дослідження надзвичайно емка й широка, охоплює чимале коло соціально-філософських, економічних, політологічних, соціологічних, культурологічних, аксіологічних, психологічних, управлінських та інших проблем. Однак у цілому всю літературу можна згрупувати за двома

складовими: у першій групі досліджується феномен конкуренції, у другій - партнерство.

Розглянемо підходи до аналізу феномена конкуренції (більш детально див.: [1]). Наголосимо, що конкуренція є предметом дослідження зі стародавніх часів. У суспільствознавчій думці виокремлюються такі підходи до вивчення конкуренції: 1) соціобіологічний (Ч. Дарвін, Л. Гумплович, Г. Ратценхофер, У. Самнер, Т. Веблен); 2) економічний (А. Сміт, Д. Рикардо, К. Маркс, Дж.М. Кейнс); 3) політологічний (Д. Стюарт, Ф. Лист, В. Парето); 4) психологічний (М. Дойч, К. Боулдинг); 5) аксіологічний (Арістотель, К. Штайльманн); 6) ігровий (Й. Хейзінга); 7) структурний (Ф. Еджуорт, А. Курно, Дж. Робінсон, Е. Чемберлін, Ф. Найт, К. Макконнелл, С. Брю); 8) функціональний (І. Шумпетер, Ф. Хайек); 9) поведінковий (П. Хейне, М. Портер).

У розумінні феномена партнерства вирізняються такі підходи: 1) партнерство в соціально-трудовій сфері (Ле Пле, Дж. Мілля, Ж.-Б. Сей, Л. Дюгі, Е. Фрізе, Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, Г. Бласко, С. ван Паридон, Р. Румпель, В. Албеда, В. Симон, Е. Дюркгейм, Р. Дарендорф, Ф. Тейлор, Е. Мейо); 2) партнерство в міжнародних відносинах (К. Гаджиев, П. Циганков, К. Біла, Т. Рожкова та ін.); 3) теорія й практика політичного партнерства (О. Панарін, В. Васильєв, О. Стоян, Ю. Буздуган, О. Мірошніченко, Т. Ясько, В. Хмільовський, А. Рибак та ін.); 4) партнерство як атрибут соціальної взаємодії (Н. Смелзер, П. Бурдье, Е. Гідденс, О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, П. Кропоткін, А. Авер'янов та ін.)

Незважаючи на багатоманітність джерел, присвячених дослідженню конкуренції та партнерства, потреби соціальної практики вимагають адекватності соціально-філософського аналізу взаємодії цих феноменів у сучасному суспільному бутті. Ви-

ходячи з цього метою роботи є здійснення комплексного теоретичного осмислення взаємодії конкуренції та партнерства як фактора становлення середнього класу в Україні, яке б узагальнювало існуючі фрагментарні науково-теоретичні розробки цього питання.

Для розуміння можливостей і потенціалу взаємодії конкуренції і партнерства необхідно вивчити джерела їх виникнення, сутність і специфіку, яка полягає в наступному [детальніше див.: 2].

Витоки конкуренції і партнерства знаходимо в період антропосоціогенезу. Homo sapiens як новий вид повинен був пережити «конкуренцію» з іншими видами, стійко закріпленими в структурі біосфери. Успішно витримавши зовнішню конкуренцію, він повернув її у формі агресії проти самого себе й, зрештою, поставив під загрозу виживання не тільки безлічі видів живого, але й усю біосферу в цілому. Не маючи конкурентів у біосфері, людина, ймовірно, використовувала типи сугестора й сугестивних особистостей для самообмеження виду Homo sapiens через соціальні протиріччя, конфлікти, війни, тобто через агресію проти самої себе аж до соціального канібалізму.

Саме вітальність людини є джерелом її конкурентної поведінки, а соціальність підштовхує до скооперованих дій. У духовному «Я» людини відбувається гармонічна взаємодія конкуренції та партнерства, що, з одного боку, породжує драматичні колізії її буття, а з іншого – дає поштовх до саморозвитку. Однак міра злагодженого співвідношення конкуренції та партнерства в духовному «Я» людини залежить не тільки від внутрішніх чинників, тобто духовності окремої людини, але й від зовнішніх – рівня культурного розвитку всього соціуму. У цьому зв'язку приходимо до осмислення суспільного буття, яке і визначає свідомість, а отже, обумовлює суспільну психологію, культуру, ідеологію. Це логічно підводить нас до аналізу суспільної господарської практики, в якій домінують роль відіграють економічні інститути.

Характер базових економічних інститутів визначає тип економіки того або іншого суспільства. У базових економічних інститутах господарська практика закріплює основні способи взаємодії економічних суб'єктів. Типологічно виділяють два типи економічних інститутів – ринкові й неринкові. До ринкових відносять конкуренцію, неринкових – кооперацію. Будь-який економічний інститут не існує окремо від інших. Допускається різна комбінація, поєднання елементів системи. В ринковій економічній системі домінує інститут конкуренції, а інститут партнерства є взаємодоповнюючим, у неринковій – інститут партнерства, а конкуренція лише впливає на нього й доповнює його.

Оскільки не лише економіка визначає ідеологію, але й ідеологія обумовлює характер суспільного буття й економічної діяльності, необхідно звернутися до аналізу архетипів і ментальності як основи розвитку конкуренції та партнерства в суспільстві, результатом якого стало розуміння того, що здорове функціонування архетипічних механізмів психіки – це її інформаційна цілісність. Особли-

вості сучасного розвитку є не тільки породженням об'єктивних тенденцій і процесів сьогодення, вони також наслідок деяких суб'єктивних феноменів суспільного життя, прояви певних пластів колективного позасвідомого, про що необхідно пам'ятати в процесі суспільно-економічних трансформацій.

Функціонування цілісного архетипу «інь-ян» (жіночо-чоловічого, кооперативно-конкурентного) в психокulturі будь-якої спільноти вказувало б на її істинну цивілізованість, тобто на домінування архетипу Самості, що об'єднує всі протилежності, втілені в чоловічому й жіночому архетипах, у тому числі й конкуренцію та партнерство як вихідні й фундаментальні начала сутності людини й суспільства.

З цього випливає, що позитивні тенденції суспільного розвитку будуть простежуватися не в домінуванні одного начала над іншим (чоловічого над жіночим або навпаки – жіночого над чоловічим), а в їх гармонії, що є першоджерелом оптимальної взаємодії конкурентних і кооперативних засад в особистісному й суспільному бутті. Однак, виходячи з того, що в різних спільнотах відбувається домінування однієї зі складових архетипу «інь-ян», а отже, формується й неоднозначне ставлення до процесів конкуренції та партнерства як на локальному рівні, так і на рівні міжнародних відносин, – це може спричинити виникнення суперечностей і конфліктів у суспільстві.

Специфіка формування українського менталітету визначається периферійністю соціально-економічних процесів в Україні щодо центрів сучасної західної цивілізації та Росії. Простежується тяжіння української ментальності до її основ, властивих традиційному суспільству. На традиційні українські психоповедінкові архетипи наклала свій відбиток загальна євразійська матриця світогляду з домінантою тоталітарного мислення, патерналізму, відповідної вертикальної стратифікації владних структур і формуванням периферійних організаційних структур, які виступали як модифікація східноєвропейської общини – знизу.

Оволодіння й підкорення оточуючого середовища, а не оптимальний перерозподіл ресурсів лежить в основі економічної діяльності людини в українському суспільстві зі стародавніх часів. Примат загального, народногосподарського підходу над діяльністю та мотивацією індивідуума був притаманний і для радянських часів. Ця специфіка, закріплена в ментальній структурі українського народу, обумовлює й сучасні тенденції суспільно-економічного розвитку.

Саме тому організація економічної діяльності сучасної України вирізняється приватно-громадським характером, що є перехідною формою від російських форм господарської діяльності до західноєвропейських. До цього потрібно додати, що в структурі української ментальності домінує складова «інь» цілісного архетипу «інь-ян», що втілюється в образі матері-землі, повязі до жінки – матері роду та ін. Домінування складової «інь» цілісного архетипу «інь-ян» в колективному несвідомому українського народу приводить до переважання його схильності до партнерських відносин

при взаємодоповненні індивідуалізмом і конкуренцією.

У цьому зв'язку, найбільш прийнятною для українського менталітету була б модель організації економічної діяльності, що базується на колективно-групових цінностях. У такій моделі головним механізмом стимулювання є групова солідарність, участь, діалог, тобто прояв атрибутів партнерства при взаємодоповненні інститутом конкуренції. Такий механізм стимулювання в кінцевому рахунку приводить до встановлення соціального консенсусу в Україні.

Визначаючи досить низький рівень консенсусного потенціалу взаємодії конкуренції та партнерства в сучасній Україні, необхідно вказати на існування подвійної інституційної системи. Перша інституційна система – ендогенна, дісталась у спадок від колишнього СРСР і характеризується антиринковою спрямованістю, друга – екзогенна, має ринкові характеристики. Подвійна інституційна система приводить до «інституційних пасток», породжує феномен нееквівалентного соціального обміну (коли більшість одержує менше за реальний внесок, а меншість – набагато більше, ніж дозволяють реальні джерела доходу). Це, в свою чергу, породжує принциповий поділ народу й еліти (верхів) не тільки за матеріально-майновими ознаками, але й у суспільній думці (голодний народ-страждалець, з одного боку, і сита корумпована верхівка – з іншого), виключаючи створення ціннісного підґрунтя для їх поєднання.

Отже, головною перешкодою для досягнення суспільного консенсусу в Україні є, перш за все, несформованість висхідних суб'єктів консенсусного узгодження – представників численного середнього класу, який стримує конфліктогенний потенціал взаємодії верхів і низів, що є наслідком загальної неструктурованості соціуму та кризи ідентичності.

Виходячи з цього, головну роль у процесі накопичення, збереження та продукування консенсусних ресурсів відіграє держава, яка, в особі головних суб'єктів політичного життя, і породжує суспільні протиріччя, закладаючи основи для можливого соціального вибуху. За таких обставин виникає розуміння необхідності суспільної злагоди як основи становлення середнього класу в Україні не тільки на теоретичному, але й на практичному рівнях, для чого необхідний певний механізм її реалізації.

Суспільна згода є результатом оптимальної взаємодії конкуренції та партнерства. Її досягнення можливе через реалізацію позитивного потенціалу атрибутів прояву оптимальної взаємодії конкуренції та партнерства як умови вирішення суспільних протиріч. Цими атрибутами є толерантність, діалог, компроміс, консенсус. Підніжжя механізму у вирішенні суспільних протиріч і генезису середнього класу становлять толерантність і діалог, на яких у подальшому ґрунтуються компроміс і консенсус, що в результаті приводить до вершини цього механізму – суспільної злагоди. Реалізація цього механізму полягає в наступному.

Саме толерантність виступає як хиткий місток між «війною та миром», як загальне спрямування

на подолання суспільних протиріч і конфліктів. У цілому, головну функцію толерантності можна розуміти як спрямування розвитку потенційно конфліктної ситуації до її конструктивного вирішення. Толерантність є основою діалогу.

Діалог є умовою можливості, яка дозволяє здійснитися відношенню «Я-Ти» (відносини між суб'єктами), «Я-Воно» (ставлення людини до навколишнього середовища), «Ми-Вони» (ставлення етносів один до одного).

До головних умов діалогу належать: відсутність упередженості, певні самообмеження, взаємність, довіра, рівноправність партнерів, розуміння (порозуміння). Потенціал цих умов такий: 1) діалог постає як форма співпраці тільки на основі пошуку спільних рішень, єдиних шляхів до взаємопорозуміння й злагоди, відсутності упередженості; 2) для реалізації діалогічної ситуації потрібні певні самообмеження суб'єктів комунікації; 3) діалог припускає взаємність його учасників; 4) саме довіра, породжена надійністю сторін, є його обов'язковою умовою. Низький рівень довіри учасників діалогу виявляється в неможливості соціальної взаємодії; 5) діалог передбачає порозуміння сторін, можливість і необхідність уживання однієї сторони в іншій. Якщо взаємність діє на рівні симпатії/антипатії (тобто почуттів), то порозуміння ґрунтується на свідомості й розумі; 6) лише діалог рівноправних партнерів може гарантувати повнозначне спілкування. В іншому випадку відбувається або знищення одного з партнерів, насильницьке нав'язування певної стратегії, моделі поведінки, або м'яке розчинення, уніфікація.

Де б не розпочинався діалог, він поступово перетворювався на найперспективніший метод формування відносин між соціальними партнерами, а також між ними та державою. Сутністю соціального діалогу є встановлення комунікативного простору для викладу позицій і ведення переговорів відносно інтересів окремих його сторін-учасниць. Стабільне функціонування інституту соціального діалогу є основою для консенсусу й панування компромісу в суспільстві.

На практиці досить складно розвести компроміс і консенсус. Відмінність між ними полягає в тому, що консенсус є довгостроковою згодою, яка базується на спільних цінностях, а компроміс – це ситуативна угода, що ґрунтується на спільних інтересах. Досягти компромісу легше, ніж досягти соціального консенсусу. Суперечності на рівні інтересів долаються легше і швидше, ніж суперечності, що виникають у результаті розбіжностей ціннісних орієнтацій. Саме тому компроміси передують консенсусу. Однак так чи інакше, компромісу досягають, якщо в його основу покладений принцип неупередженості та справедливості. Досягнення консенсусу сприяє встановленню суспільної злагоди.

Завдяки вкоріненості у вітальному, соціальному й духовному бутті особистості та суспільства, згода є найбільш універсальним засобом об'єднання зусиль людей. Вона може бути двох типів: ціннісна й функціонально-договірна. Ціннісна досягається досить важко, бо цінності є атрибутом духовності

людини, а зміна цінностей потребує зміни її внутрішнього «Я». Порівняно з ціннісною злагодою, функціонально-договірна встановлюється легше, бо для цього потрібні визначення єдиної мети й певні домовленості щодо розробки тактики й стратегії її досягнення між учасниками комунікативного процесу.

Основною умовою досягнення соціальної злагоди є відносна рівність суб'єктів протиборства (класів, груп), рівність їх можливостей; саме тоді ніхто з них не може здобути перемогу в отриманні обмежених суспільних благ і ресурсів, і стає очевидною необхідність певних домовленостей, суспільного договору.

Як підсумок злагоди, в суспільстві з'являється довіра до всіх учасників суспільних домовленостей. Якщо на початку досягнення злагоди довіра є потенційною готовністю до діалогу й компромісу, то в результаті її здобуття довіра розповсюджується з мікрорівня (внутрішньої властивості особистості) на макrorівень (суспільство в цілому). Довіра стає реально реалізованою активністю, що поширюється в усьому соціумі. Отже, можна говорити про створення потенційної основи для формування соціального капіталу й середнього класу.

Соціальна згода намічає головні орієнтири подальшого суспільного розвитку. Її встановлення означає досягнення загальної домовленості, суспільної угоди з приводу ухвалення певних рішень, їх тактики та стратегії практичної реалізації.

Практична реалізація суспільної злагоди можлива через політичну діяльність суб'єктів домовленості. Тобто – через взаємодію держави і громадянського суспільства у процесі становлення середнього класу. Держава формує середній клас за допомогою соціальної політики, а громадянське суспільство впливає на державу через органи місцевого самоврядування.

Слід виділити два головні суб'єкти соціальної політики – соціальну державу й громадянське суспільство. Від рівня діалогу цих суб'єктів залежать умови здійснення соціальної політики та специфіка її реалізації. В сучасній Україні держава виступає основним суб'єктом проведення соціальної політики. Її суттю та метою в Україні є досягнення соціальної справедливості в суспільстві на засадах взаємодії соціальних норм, які виконують регулятивні функції.

Реалізація соціальної політики в сучасному українському суспільстві ускладнюється: невирішеністю проблеми вибору господарської системи; специфікою легітимації влади в Україні; поглибленням проблем майнової диференціації в соціальній сфері; вибором неправильної моделі конкурентоспроможності; несформованістю культурно-історичного суб'єкта; поширенням аномії; специфікою української історичної політичної культури, яка визначається через концепт патерналізму; необхідністю змінити або відкоригувати роль держави в реалізації соціальної політики; існуванням інститутів непрозорі адаптації соціальних гарантій до розвитку соціально-економічного середовища; проблемою вибору режиму реалізації соціальної солідарності й соціальної політики.

Концептуальним підґрунтям соціальної політики в Україні є: підвищення добробуту; зростання оплати праці; страховий принцип соціального захисту; відмова від уявлень про державу як про власника страхових внесків громадян; ринкова альтернатива натуральним пільгам.

Завдання соціально-управлінської діяльності у сфері соціальної політики щодо успішної її реалізації в українському суспільстві полягають: у перетворенні соціальних відносин у сфері праці й зайнятості; забезпеченні сприятливих інституційних умов для розвитку конструктивної та легітимної підприємницької діяльності як у соціальній сфері економіки, так і структурах громадянського суспільства; зміні характеру управлінської діяльності державної влади в напрямку її легітимації й демократизації.

Пріоритетними напрямками реалізації соціальної політики в Україні є: створення системи соціального захисту; організація інституту підтримки середнього класу; забезпечення зайнятості; збільшення людського потенціалу; формування трудового потенціалу.

Виконати завдання щодо поліпшення добробуту населення за всіма пріоритетними напрямками держава зможе тоді, коли за її діями буде здійснюватися контроль з боку громадянського суспільства, основними суб'єктами якого є представники середнього класу. В сучасних українських умовах середній клас може віднайти власну нішу щодо проведення контролю за владною вертикаллю в органах місцевого самоврядування й саме таким чином взаємодіяти на основі толерантності та через діалог, компроміс, консенсус з державою в реалізації соціальної політики в Україні, закладаючи підґрунтя для суспільної злагоди і соціального партнерства.

У сучасній Україні місцеве самоврядування є найнижчою ланкою в системі державного управління, яка є цілком інтегрованою в структуру державної влади і складає один з елементів виконавчої вертикалі, що є результатом слабкості громадянського суспільства.

Однак, саме на рівні міського, районного, селищного самоврядування головні компоненти громадянського суспільства – громада й представницька влада, індивідуальні та колективні інтереси, права кожної особи і громади – отримують найповнішу реалізацію.

Громада є обов'язковим і первинним суб'єктом місцевого самоврядування. Як елемент системи місцевого самоврядування територіальна громада активно впливає на систему, формуючи її. Вона є стрижневим системоутворюючим елементом у системі місцевого самоврядування. У громаді народ є джерелом влади в суспільстві і більш безпосередньо, ніж тут він ніде не застосує свою владу.

Однією із загальних тенденцій, яка властива інститутам місцевого самоврядування в розвинених демократичних країнах і яка зараз запроваджується в українській політико-правовій практиці, є субсидіарність (принцип обмеження влади). З огляду на місцеве самоврядування «субсидіарність» означає перенесення механізму вирішення важливих

проблем на рівень їх виникнення, тобто на рівень функціонування громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування.

Задля подальшого розвитку практики місцевого самоврядування в Україні, перш за все, необхідно вирішити такі проблеми: 1) ліквідувати суперечності в сучасному українському законодавстві щодо регулювання органів місцевого самоврядування; 2) вирішити проблему фінансування органів місцевого самоврядування; 3) вирішити проблему затребуваності місцевого самоврядування, яка в сучасному світі прямо залежить від розвитку громадянського суспільства, бо саме горизонтальні відносини, не опосередковані державою, сприяють формуванню місцевих інтересів; 4) необхідно визначити обсяг місцевого самоврядування; 5) нагальною потребою сьогодення є вироблення алгоритму виділення меж тих територій, де існує місцеве самоврядування.

Зауважимо, що, окрім відповідного правового оформлення, з метою подальшої інституціоналізації місцевого самоврядування повинно пройти еволюційний шлях свого розвитку. Для цього необхідно подолати дві взаємопов'язані тенденції: по-перше, непослідовну соціальну політику держави, спричинену відсутністю загальної стратегії реформ і концепції державного будівництва; по-друге, низький ступінь громадянської ініціативи, який проявляється за умов відсутності розвинених інститутів і цінностей громадянського суспільства.

І, нарешті, місцеве самоврядування – найближча до народу гілка влади. Саме через нього місцеві співтовариства отримують досвід взаємовідносин з державною владою та громадськими організаціями. Без нього не може бути громадянського суспільства й середнього класу, оскільки в місцевому самоврядуванні його представники знаходять нішу для власного політичного волевиявлення, громадянської активності та відповідальності. На місцевому рівні беруть початок усі суспільно-політичні процеси, простежуються тенденції до інтеграції чи дезінтеграції, конфлікту або консенсусу між різними соціальними групами. Саме тут закладаються

підвалини взаємодії між соціумом і державою.

Наостанок, в якості висновку, хотілося б додати, що можливо запропонований механізм конструювання суспільної злагоди і становлення середнього класу на її основі, через взаємодію вертикалі влади і горизонталі комунікацій у системі суспільних координат, разом із залученням перетворювального потенціалу конкуренції та партнерства видається дещо утопічним, бо виникає питання щодо головних і найбільш активних суб'єктів у реалізації цього механізму, особливо в умовах вседозволеності верхів і нахабства низів. Відповідь на це питання наступна: головне завдання у цьому процесі покладене на інтелігенцію, яка може здійснювати вплив на суспільну свідомість, перш за все, через систему освіти і просвітницьку діяльність. Незважаючи на міркування мовчазної більшості (народу), що навряд чи гуманістичні цінності окремих нечисленних особистостей, такі як честь, гідність, віра, надія, любов, почуття сорому та ін., будуть у змоззі змінити і замінити панування безсоромності, грошей, товарного фетишизму, дифузну свідомість населення у перехідному суспільстві в цілому і дадуть розвинути мовчазній меншості, тобто середньому класу, однак, на нашу думку, якщо Україна хоче бути у когорті держав, які «склалися», то потрібно починати запроваджувати у свідомості людей не тільки цінності «мати», але й ідеали «бути». Іншого шляху Україна не має. І це вже не утопія, бо вона спирається на певний суспільний ідеал, а отже, це не тільки надії, але й намагання його досягти, це – образ бажаного, досконалого, такого, що відрізняється від сьогодення суспільства, до якого й спрямовані устремління цієї мовчазної більшості, і в якому, маємо надію, здійсниться проєкт розвитку потужного і численного середнього класу.

Перспективи подальших наукових досліджень: визначення можливостей інтелігенції у формуванні ідеології середнього класу в перехідному суспільстві із залученням позитивного перетворювального потенціалу конкуренції та партнерства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Александрова О. С. Конкуренція: благо чи зло. Специфіка та тенденції розвитку : монографія / О. С. Александрова, О. А. Зубчик. – К. : Обрії, 2006. – 144 с.
2. Александрова О. С. Взаємодія конкуренції та партнерства як фактор розвитку середнього класу в Україні: філософський аналіз монографія / О. С. Александрова. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2009. – 252 с.